

СЯДРИСТА І.І., ЧОРНА А.М.

**СПІВВІДНОШЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ****THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVITY AND LIABILITY
IN JOINT-STOCK LEGAL RELATIONS**

Стаття присвячена дослідженню такої надважливої сфери цивільного права, як відповідальність учасників акціонерних відносин. Наголошується на тому, що відповідальність – обтяження у вигляді обов'язку, що виникає в охоронних правовідносинах внаслідок невиконання або неналежного виконання та порушення прав, законних інтересів осіб, які існують у регулятивних правовідносинах. Цей обов'язок не супроводжує основне зобов'язання і виникає не з моменту виникнення зобов'язання, а з моменту його порушення. У цьому випадку правопорушник має нести додаткові майнові обтяження. Автори статті підтримують позицію, що підставою застосування цивільно-правової відповідальності до учасників акціонерних правовідносин є невиконання або неналежне виконання обов'язків останніми, що можуть передбачатися законодавством, локальними актами, акціонерним договором та за порушення прав, законних інтересів інших учасників окресленого правового зв'язку.

Ключові слова: акціонерні правовідносини, акціонерна відповідальність, суб'єкти акціонерної відповідальності, акціонер, акціонерне товариство.

The article is devoted to the study of such an important area of civil law as the liability of participants in joint-stock legal relations. It is emphasized that liability is a burden in the form of an obligation that arises in security legal relations as a result of non-fulfillment or improper fulfillment and violation of the rights and legitimate interests of persons who exist in regulatory legal relations. This obligation does not accompany the main obligation and arises not from the moment the obligation arises, but from the moment of its violation. In this case, the offender must bear additional property encumbrances. The authors of the article support the position that the basis for applying civil liability to participants in joint-stock legal relations is the failure or improper performance of obligations by the latter, which may be provided for by law, local acts, a joint-stock agreement, and for violation of the rights and legitimate interests of other participants in the outlined legal relationship.

Key words: joint-stock legal relations, joint-stock liability, subjects of joint-stock liability, stockholder, joint-stock company.

Відповідальність є невід'ємним елементом охорони у певній сфері суспільних відносин, оскільки саме через цю форму державного або суспільного примусу забезпечується належна реалізація суб'єктивних прав і виконання суб'єктами своїх обов'язків. Підставою застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин є невиконання або неналежне виконання обов'язків учасниками окреслених правовідносин, що можуть передбачатися як законодавством, так і локальними актами, акціонерним договором. Так, відповідно до ст. 610, 623 Цивільного

© СЯДРИСТА І.І. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-4340-3593>

© ЧОРНА А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0003-0519-7300>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

кодексу України (далі – ЦК України) [1], у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані збитки. Фактично вже в цих нормах можна відстежити три умови виникнення цивільного правопорушення: неналежна поведінка, що виявляється у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язку; наявність збитків внаслідок дій боржника; наявність причинного зв'язку між діями боржника та їх негативним результатом. При невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання виникає цивільно-правова відповідальність як засіб примусового впливу на правопорушника. При цьому, відповідно до ст. 614 ЦК України, за невиконання або неналежне виконання зобов'язання особа несе відповідальність лише за наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених договором або законом. Особа вважається невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Якщо ж особа не доведе факту життєя таких заходів, вона вважається винуватою, а тому має нести відповідальність за допущене порушення (ч. 4 ст. 614 ЦК України).

Дискусія про поняття та підстави застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин не припиняється в юридичній науці. Водночас спеціальні дослідження суб'єктивних обов'язків та відповідальності учасників акціонерних правовідносин фактично відсутні.

Метою статті є обґрунтування застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин за невиконання (неналежне виконання), покладених на них суб'єктивних обов'язків.

Досліджуючи питання відповідальності за порушення цивільних прав та обов'язків, більшість науковців відзначає, що умовами, за яких спрацьовує механізм цивільно-правової відповідальності, є наявність прав та обов'язків, порушення яких призводить до цивільно-правової відповідальності порушника; протиправне порушення особою покладених на неї обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; наявність шкоди, завданої протиправною поведінкою правопорушника; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і шкідливими наслідками, що настали; наявність провини правопорушника. Таким чином, цивільно-правова відповідальність настає лише за порушення цивільних прав та обов'язків, і тільки за наявності останніх може йтися про відповідальність. Якщо ж суб'єкт не наділений сукупністю таких прав і обов'язків, то неможливе й їхнє порушення, відтак – відсутні підстави притягнення особи до відповідальності. Так, у корпоративному законодавстві не передбачено обов'язку акціонерного товариства (далі – АТ), що безпосередньо корелюється від права акціонера на дивіденди, виплачувати дивіденди як у встановлений строк, так і взагалі. У тому числі не передбачено й наслідків невиконання товариством такого обов'язку. Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства» [2] рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами АТ. Тобто маємо складний юридичний склад – прийняття рішення та встановлення переліку акціонерів, що визнаються передумовами здійснення досліджуваного права. За умови відсутності таких юридичних фактів не буде й виплати дивідендів. Отже, виникають запитання: чи існує у акціонерів право на отримання дивідендів, чи можливо, все ж таки, право на участь у розподілі прибутку? На нашу думку, у даному випадку можна вести мову лише про суб'єктивне право акціонера на участь у розподілі прибутку, якому не кореспондує безпосередній обов'язок товариства виплатити дивіденди, а лише можливість розгляду питання про розподіл прибутку між акціонерами на загальних зборах.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на існування проблем застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин. Насамперед це пов'язано з відсутністю у законодавстві чітко передбачених обов'язків учасників відповідних правовідносин. У Законі України «Про акціонерні товариства» взагалі відсутній перелік обов'язків АТ, у зв'язку з чим залишається незрозумілим, за що саме та в якому випадку зазначений учасник акціонерних правовідносин має нести відповідальність перед акціонерами. Цікавим є й те, що законодавством передбачається, що обов'язки акціонерів можуть встановлюватися виключно законом, однак чіткий перелік таких обов'язків акціонерів у законодавстві відсутній (ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства»). Також слід звернути увагу на права акціонерів, що передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» (ст. 27, 28), оскільки їх здійснення часто супроводжується різноманітними зловживаннями і порушеннями зі сторони акціонерів, а відповідальність за відповідні дії (бездіяльність) законодавством не встановлена. Зокрема, саме дії (бездіяльність) акціонерів, які мають бути зацікавлені в успішному функціонуванні товариства, порушують його нормальну роботу. Ігнорування участі у загальних зборах може кваліфікуватися як зловживання правом. На практиці існує багато випадків, коли загальні збори товариства не проводяться, що перешкоджає

нормальній роботі товариства та порушує права акціонерів – право на управління АТ шляхом участі у загальних зборах та можливості прийняття рішень, які можуть призвести до істотних корпоративних змін (внесення змін до статуту, обрання членів наглядової ради, додаткового випуску акцій, укладення товариством значних правочинів, реорганізації товариства та інших дій). Причин непроведення загальних зборів товариства чимало, але однією з тих, що заслуговує на увагу, є відмова одного або декількох акціонерів брати участь у зборах. Таке зловживання, як правило, є можливим з боку мажоритарних акціонерів, які володіють пакетом акцій у розмірі більше 50 %. Такий висновок ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 40 Закону України «Про акціонерні товариства», яка встановлює поріг кворуму – участь у зборах акціонерів, що мають понад 50 % голосів.

Так само незрозумілим залишаються характер відповідальності органів товариства, оскільки відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» (ч. 2 ст. 88) з посадовими особами органів АТ можуть укладатися цивільно-правові та трудові договори. Отже, цивільно-правова відповідальність може застосовуватися до учасників акціонерних правовідносин виключно за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків та за порушення прав, законних інтересів інших учасників окресленого правового зв'язку.

Однак обов'язок може бути не лише підставою застосування відповідальності, а й самою відповідальністю. Так, П. Д. Гуйван вказує на юридичну відповідальність як на новий, додатковий юридичний обов'язок з несення покарання за скоєне правопорушення, що означає для правопорушника втрату, обтяження, несприятливі наслідки у вигляді обмежень особистого, майнового та іншого характеру [3, с. 143–150]. Відповідальність повинна включати в себе як обов'язок правопорушника відчувати несприятливі наслідки, так і саме несення цих наслідків, оскільки вони співвідносяться між собою як статика та динаміка. Тобто основний наголос зроблено не на загально-філософському вченні про наслідки, а акцентовано увагу на правовому зрізі, що отримав прояв у наділенні правопорушника додатковими обтяженнями у вигляді обов'язків. Дійсно, суб'єктивний обов'язок і відповідальність взаємопов'язані. Однак це не може бути підставою для їх отождолення. У разі порушення договірних зобов'язань обов'язок боржника виконати зобов'язання в натурі, примусово чи добровільно, є підставою припинення договору і не передбачає відповідальності у вигляді встановлення обов'язків, передбачених охоронними відносинами. Відповідальністю в даному випадку буде встановлення обов'язків охоронних відносин, шляхом винесення додаткових дій, відшкодування шкоди, сплати неустойки тощо. Юридична відповідальність є тим обов'язком правопорушника, якого не було у нього до правопорушення, особа зазнає певних втрат (особистого, майнового, організаційного характеру), що є змістом санкцій, передбачених законом або договором. Цей обов'язок не супроводжує основне зобов'язання і виникає не з моменту виникнення зобов'язання, а з моменту його порушення. У цьому випадку правопорушник має нести додаткові майнові обтяження. Такими обтяженнями чи несприятливими наслідками можуть бути наступні обтяження:

- заміна невиконаного обов'язку новим (наприклад, обов'язок відшкодувати збитки, завдані простроченням боржника (ст. 612 ЦК України); зміна умов зобов'язання при односторонній відмові від зобов'язання (ст. 615 ЦК України).

- заміна основного обов'язку новим, додатковим, часто має місце при порушенні абсолютних суб'єктивних прав (наприклад, відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель, пов'язаних із зниженням їх цінності, ст. 394 ЦК України; відшкодування збитків та моральної шкоди при визнанні правочину недійсним, ст. 216 ЦК України);

- приєднання до порушеного обов'язку нового (наприклад, окрім виконання зобов'язання, обов'язок відшкодувати збитки, сплатити неустойку, ст. 552 ЦК України);

- зміна або припинення правовідношення (статті 16, 22 ЦК України).

У разі порушення регулятивного правовідношення, змістом якого є позитивні суб'єктивні права та обов'язки, воно трансформується в охоронне правовідношення, у межах якого може здійснюватися відновлення або захист порушених прав шляхом застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Відповідно лише при порушенні суб'єктивних цивільних прав та обов'язків можна говорити про відповідальність. Цивільне законодавство поряд з майновим впливом на порушника цивільних прав та обов'язків виконує і важливу творчу задачу правильної організації майнових та особистих немайнових зв'язків між учасниками цивільного обороту. У найбільш узагальненому вигляді, під цивільно-правовою відповідальністю розуміється опосередковане державним примусом виконання зобов'язання боржником-правопорушником. Під суб'єктивним цивільним обов'язком прийнято розуміти міру належної поведінки зобов'язаного

суб'єкта правовідносин. У цивільному праві не все зводиться лише до цивільно-правової відповідальності. Різноманітність цивільних прав та обов'язків і відмінність в характері взаємовідносин суб'єктів у сфері цивільного обороту дозволяють використовувати широкий арсенал засобів вирішення цивільно-правових спорів, засобів захисту суб'єктивних цивільних прав і впливу на осіб, які не виконують або виконують неналежним чином свої обов'язки. Отже, можна зробити висновок, що цивільно-правова відповідальність є одним із засобів захисту цивільних прав та впливу на порушників обов'язків.

Часто юридичну відповідальність оцінюють як обов'язок, що вже існував раніше (наприклад, був встановлений договірним зобов'язанням), або вперше виник унаслідок правопорушення і виконується під примусом. Така оцінка загалом є достатньо обґрунтованою. Однак варто уточнювати, що під відповідальністю слід розуміти не кожен обов'язок, який існує у регулятивних відносинах (наприклад, у зобов'язанні, що виникає з договору), а лише такий обов'язок, що існує в охоронному правовому відношенні (тобто виникає вже після порушення договору або після завдання шкоди). Особливостями такого обов'язку є те, що на відміну від обов'язку в регулятивних відносинах, встановленого договором або законом, обов'язок-відповідальність покладається на порушника договору [4, с. 19–20]. Тому в сфері акціонерних відносин його сформульовано в санкції правової норми або в статуті чи акціонерному договорі – у тих його пунктах, де передбачено наслідки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань. Наприклад, акціонери, яким належать привілейовані акції, мають право отримувати дивіденди навіть у разі відсутності або недостатності чистого прибутку (п. 1 ч. 2 ст. 28 Закону України «Про акціонерні товариства»). У разі виконання АТ свого обов'язку з виплати дивідендів належним чином у жодному разі мова не може йти про відповідальність. Якщо ж АТ відмовляється виконати покладений на нього обов'язок (у випадку не скликання або несвочасного скликання загальних зборів чи не включення відповідного питання до порядку денного), то, відповідно, у таких акціонерів виникає право вимоги прийняття рішення загальними зборами про виплату дивідендів, а у товариства виникає обов'язок, що існує вже в охоронних відносинах, прийняти відповідне рішення, що й вважатиметься відповідальністю за невиконання або неналежне виконання покладеного обов'язку.

Такий підхід до розуміння юридичної відповідальності (як обов'язку, що виникає з підстав вчинення правопорушення та виникає в охоронних відносинах) має принципове значення для законотворчої практики, і особливо для конструювання норм корпоративного законодавства, де переважають майнові санкції і де сторони перебувають у певних правовідносинах (тобто мають права і обов'язки) до правопорушення. Таким чином, відповідальність – обов'язок, що виникає в охоронних відносинах, є вторинним стосовно обов'язку, що існував у регулятивних відносинах та полягає в необхідності зазнати обтяжень і позбавлень, що накладаються як обов'язки, яких до правопорушення ще не існувало. Саме в покладенні такого обов'язку, що є негативним наслідком, виражається державний чи інший осуд особи, що вчинила правопорушення.

Виходячи з викладеного можна зробити висновок, що суб'єктивний обов'язок і відповідальність взаємопов'язані. Однак дані категорії не є тотожними, оскільки у разі порушення договірних зобов'язань обов'язок боржника виконати зобов'язання в натурі є підставою припинення договору і не передбачає відповідальності у вигляді встановлення обов'язків, передбачених охоронними відносинами. Відповідальністю в даному випадку буде встановлення обов'язків охоронних відносин, шляхом вчинення додаткових дій, відшкодування шкоди, сплати неустойки тощо.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 18–19. Ст. 81.
3. Гуйван П. Д. Цивільна відповідальність як елемент охоронного матеріального правовідношення. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2021. № 1. С. 143–150.
4. Сліпченко С. О. Визначення поняття цивільно-правової відповідальності. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. Харків, 2016. С. 19–22.